ואלה תולדות - אברהם, יצחק ויעקב

וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק: (בראשית כה יט, תחילת הפרשה).[1]

וַיִּקְרָא יִצְחָק אֶל יַעֲקֹב וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ וַיְצַוֵּהוּ ... וְיִתֶּן לְךָ אֶת בִּרְכַּת אַבְרָהָם לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אִתָּךְ (בראשית כח א-ד, בסוף הפרשה).[2]

מדרש תנחומא פרשת וירא סימן א – מקור לשמונה עשרה הברכות

ילמדנו רבינו: כמה ברכות מתפלל אדם בכל יום? כך שנו רבותינו: בכל יום מתפלל אדם שמונה עשרה. ולמה שמונה עשרה? א״ר שמואל בר נחמן: כנגד י״ח פעמים שהאבות כתובין בתורה. הראשון שבהם: ״ואלהים פקוד יפקוד אתכם והעלה אתכם מן הארץ הזאת אל הארץ אשר נשבע לאברהם ליצחק וליעקב״ (בראשית נ כד), והאחרון: ״ויאמר ה׳ אלי זאת הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם לאברהם ליצחק וליעקב״ (דברים לד ד).[3]

מסכת בבא מציעא פרק ז משנה א – כולם בני אברהם יצחק ויעקב

השוכר את הפועלים ואמר להם להשכים ולהעריב; מקום שנהגו שלא להשכים ושלא להעריב - אינו רשאי לכופן. מקום שנהגו לזון – יזון; לספק במתיקה – יספק; הכל כמנהג המדינה. מעשה ברבי יוחנן בן מתיא שאמר לבנו: צא שכור לנו פועלים. הלך ופסק להם מזונות; וכשבא אצל אביו, אמר לו: בני, אפילו אם אתה עושה להם כסעודת שלמה בשעתו לא יצאת ידי חובתך עמהן, שהן בני אברהם יצחק ויעקב.[4]

---

[1] כך פותחת פרשת תולדות בתולדותיו של אברהם הוא יצחק ומיד בפתיחת הפרשה זו אנחנו מתוודעים לתולדותיו של יצחק, הם: ״יעקב ועשיו האמורים בפרשה״ (רש״י על הפסוק). כבר קדמו לתולדות בית אברהם תולדות נח וכל אחד מבניו (בראשית י א, יא י) וכן תולדות ישמעאל בן אברהם (בראשית כה יב). אלא ששם זו 'היסטוריה' שבמסגרתה כבר נזכר אברהם כחלק מתולדות תרח אביו (בראשית יא כז). אבל כאן, ״תולדות אברהם הוא יצחק״ בעוד שניהם חיים ופועלים זה לצד זה: ״שכשהיה אברהם אבינו עובר ויצחק בנו אחריו היו הכל אומרין אשריך אברהם שבנך יצחק ואשריך יצחק שאביך אברהם״ (מדרש הגדול על הפסוק). ובמדרש אגדה (בובר): ״ואלה תולדות יצחק בן אברהם. נתייחס יצחק באברהם, לקיים מה שנאמר ותפארת בנים אבותם (משלי יז ו)״. ואנו נתמקד הפעם בשילוב שלושת האבות שמצוי הרבה במקרא ותולדותיו בפרשה זו.

[2] פרשת תולדות היא הפרשה הראשונה והאחרונה בה ״נפגשים״ שלושת האבות. האם גם נפגשו ממש בחייהם? התשובה היא: כן. פטירת אברהם אמנם מסופרת בפרשה שעברה – חיי שרה, ואילו הולדת יעקב רק בפרשתנו, אבל לפי סדר הקורות בתנ״ך (אליעזר שולמן) יש חפיפה של 15 שנים בין אברהם ליעקב. אברהם נפטר כאשר יעקב היה בן 15. פסוקים א-ה בפרק כח הם הפעם הראשונה ששלושת האבות נזכרים, אם לא ממש ביחד ובאותו פסוק, אז לפחות באותו הקשר. יצחק מעביר את ברכת אברהם ליעקב. אזכור שלושת האבות באותו פסוק ממש, מופיע מספר פעמים בספר בראשית (לב י, לה כז), - הרבה מאד פעמים במקרא כולו - אבל עדיין כחלק מסיפור חייו של יעקב ומנקודת מבטו, כמו למשל בתפילתו ערב המפגש עם עשו: ״וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֱלֹהֵי אָבִי אַבְרָהָם וֵאלֹהֵי אָבִי יִצְחָק ה׳ הָאֹמֵר אֵלַי שׁוּב לְאַרְצְךָ וּלְמוֹלַדְתְּךָ וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ״ (בראשית לב י) ועוד.

[3] סיבות רבות ניתנו לשמונה עשרה הברכות שבתפילת עמידה של יום חול (שהפכו מאוחר יותר בשיטה הבבלית לתשע עשרה): כנגד שמונה עשרה אזכרות שאמר דוד בהבו לה׳ בני אלים, כנגד שמונה עשרה אזכרות שבקריאת שמע, כנגד שמונה עשרה חוליות שבשדרה ועוד. ראו ברכות כח ע״ב וכן דברינו תפילת שמונה עשרה בפרשת פקודי. לא באנו לחזור ולדון כאן בשורשי תפילת שמונה עשרה, אלא רק בשיטת מדרש תנחומא (שמקורה בירושלמי ברכות פרק ד הלכה ג) שתפילת שמונה עשרה היא כנגד אזכרת שלושת האבות ושמקורותיה, כפי שהמדרש עצמו מעיד, מתחילים בסוף ספר בראשית ומסתיימים בסוף ספר דברים. הראשון הוא בדברי יוסף לאחיו ערב פטירתו – יוסף נין אברהם הוא נציג הדור הראשון לאחר שלושת דורות האבות שיכול לומר: אברהם, יצחק ויעקב. האחרון הוא בדברי משה ערב פטירתו כאשר הקב״ה מראה לו את הארץ שהובטחה לאברהם יצחק ויעקב והוא אליה לא בא. רוב האזכורים של המשולש: ״אברהם, יצחק ויעקב״ הם מספר שמות וספר דברים. בספר ויקרא מוזכר הביטוי פעם אחת בלבד (שנראה להלן) וכן בספר במדבר. רובם אגב בהקשר ישיר או עקיף עם משה - בהשוואה איתו או מפיו. מה המצב בשאר ספרי התנ״ך? מפתיע במיעוטו: בספר מלכים פעמיים, בירמיהו פעם אחת ובדברי הימים שלוש פעמים וזהו. (אגב, אפילו אם נוציא את יצחק, שכפי שנראה להלן הוא החוליה החלשה, ונסתפק באברהם ויעקב, שתי הדמויות הדומיננטיות בלי ספק, המצב לא שונה בהרבה. יתווספו לנו שלושה אזכורים בישעיהו, אחד במיכה (״תתן אמת ליעקב חסד לאברהם״) ואחד בכל ספר תהלים! נראה שלא בכדי מתמקד מדרש תנחומא (הירושלמי) באזכורות מהתורה דווקא. הביטוי ״אברהם יצחק ויעקב״ נלקח מהתורה היישר לתפילותינו, תלמודנו וספרותנו ללא תחנות ביניים. ראו דברינו תפילות אבות תקנום.

[4] ובמסכת בבא קמא פרק ח משנה ו: ״אמר רבי עקיבא: אפילו עניים שבישראל רואין אותם כאילו הם בני חורין שירדו מנכסיהם שהם בני אברהם יצחק ויעקב. ומעשה באחד שפרע ראש האשה בשוק באת לפני רבי עקיבא וחייבו ליתן לה ארבע מאות זוז״. הייחוס הגדול של עם ישראל הוא שהם ״בני אברהם יצחק ויעקב״. שלושת האבות מוזכרים כחטיבה אחת, ברצף היסטורי אחד, מעין חזקה של שלושה דורות המקנה לצאצאיהם ייחוס של בני מלכים. ובספרי דברים פסקא טו: ״ואצוה את שופטיכם - משכתים בדברים, אמרתי להם: אשריכם, על מי אתם באים להתמנות? על בני אברהם יצחק ויעקב. בני אדם שנקראו אחים ורעים, כרם חמדה ונחלה, צאן מרעית, וכל לשון חיבה״. וכנגד זה חו״ח לשלילה: ״אמר לו הקב״ה להושע: בניך חטאו. והיה לו לומר: בניך הם, בני חנוניך הם, בני אברהם יצחק ויעקב, גלגל רחמיך עליהן. לא דיו שלא אמר כך, אלא אמר לפניו: ריבונו של עולם, כל העולם שלך הוא - העבירם באומה אחרת״ (פסחים פז ע״א). ראו דברינו הושע מורה התשובה. עוד יש לדרוש הרבה על הביטוי ״בני אברהם יצחק ויעקב״ – בפעם אחרת. מה שחשוב לנו כאן הוא הביטוי ״אברהם יצחק ויעקב״ המחזק את שלושת אבות האומה כחטיבה היסטורית ורעיונית אחת. ראו בראשית רבה בתחילת פרשת ויצא בשבוע הבא על הפסוק ״והנה ה׳ נצב עליו״.

ויקרא רבה פרשה לו סימן ה – כדאי הוא כל אחד

ולמה נאמרו אבות אחורנית?[5] לומר, אם אין מעשה יעקב - כדאי מעשה יצחק. ואם אין מעשה יצחק - כדאי מעשה אברהם. כדאי הוא מעשה כל אחד ואחד שיתלה כל העולם בגינו.[6]

מסכת סוכה דף מט עמוד ב – אברהם תחילה לגרים

״נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם״ (תהלים מז י). אלהי אברהם ולא אלהי יצחק ויעקב?[7] אלא: אלהי אברהם שהיה תחילה לגרים.[8]

מסכת ברכות דף סד עמוד א – יעקב הוא בעל הקורה

אמר רבי אבין הלוי: מאי דכתיב ״יענך ה׳ ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב״ (תהלים כ ב) - אלהי יעקב ולא אלהי אברהם ויצחק? מכאן לבעל הקורה שיכנס בעביה של קורה.[9]

בראשית רבה מו ה – שמות האבות

״ולא יקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם״ (בראשית יז ה) - בר קפרא אמר: כל מי שקורא לאברהם אברם, עובר בעשה. אמר ר׳ לוי: בעשה ולא תעשה: ״ולא יקרא עוד את שמך אברם״ - בלא תעשה, ״והיה שמך אברהם״ .... כיוצא בו, הקורא לישראל יעקב, עובר בעשה? שנוי: לא שיעקר שם יעקב, אלא ישראל עיקר ויעקב טפלה. ר׳ זבידא בשם ר׳ אחא: מכל מקום יעקב שמך, ״כי אם ישראל יהיה שמך״ (בראשית לה י) - יעקב עיקר וישראל טפילה.[10]

---

[5] מדרש זה הוא על הפסוק: ״וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקוֹב וְאַף אֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאַף אֶת בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֶזְכֹּר וְהָאָרֶץ אֶזְכֹּר״ שבסוף התוכחה של ספר ויקרא, פרשת בחוקותי. האבות מוזכרים שם בסדר 'תולדות' הפוך (אחורנית): יעקב, יצחק, אברהם.

[6] כל אחד מהאבות ״כדאי לעצמו״. כאן ב״הילוך לאחור״ ובספרי דברים פסקא ח בהילוך קדימה כסדר ההיסטוריה: ״מה תלמוד לומר לאברהם ליצחק וליעקב? כדיי אברהם בעצמו, כדיי יצחק בעצמו, כדיי יעקב בעצמו. משל למלך שנתן לעבדו שדה אחת במתנה, לא נתנה לו אלא כמות שהיא. עמד העבד ההוא והשביחה ואמר: מה בידי, לא נתנה לי אלא כמות שהיא? חזר ונטעה כרם ואמר: מה בידי, לא נתנה לי אלא כמות שהיא! כך, כשנתן הקב״ה לאברהם אבינו את הארץ, לא נתנה לו אלא כמות שהיא, שנאמר: קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה (בראשית יג יז). עמד אברהם והשביחה, שנאמר: ויטע אשל בבאר שבע (בראשית כא לג). עמד יצחק והשביחה, שנאמר: ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים (בראשית כו יב). עמד יעקב והשביחה, שנאמר: ויקן את חלקת השדה (בראשית לג יט)״. וכבר הארכנו לדון במדרש זה בדברינו אשל אברהם בפרשת וירא. בין אם המניה (הספירה) היא לאחור ובין קדימה, הצד השווה שבהם שכל אחד מהאבות הוא ״כדאי״ בפני עצמו. ללמדך שעל אף ששגרת הלשון שלנו היא חטיבה אחת ״אברהם יצחק ויעקב״, כל אחד מהאבות הוא עולם בפני עצמו. אל לרצף ההיסטורי ולראייה מרחוק לטשטש את האינדיבידואליות של כל דמות מאבות האומה. מפי הרב יוסף יהודה ז״ל שמעתי שלפיכך כתוב ״אלוהי״ לפני כל אחד מהאבות. לא בקיצור: ״אלהי אברהם יצחק יעקב״, אלא בפירוט: ״אלוהי אברהם, אלוהי יצחק ואלוהי יעקב״, משום שכל אחד הגיע לאמונה ולהכרה בבורא עולם בכוחות עצמו, לא רק אברהם כשהיה בן שלוש או ארבעים ושמונה (בראשית רבה צה ג). ואולי זה הרמז במשפט: ״מתי יגיעו מעשי למעשה אבותי אברהם, יצחק ויעקב (תנא דבי אליהו רבה (איש שלום) פרשה כג, ילקוט שמעוני ואתחנן תתל), היינו שאזכה להגיע לאמונה בבורא העולם ולתובנת העולם בכוחות עצמי ולא רק מכח מסורת אבות.

[7] לכאורה, זו שאלה דרשנית רטורית שכל מטרתה היא להגיע לתשובה מה המיוחד ב״אלהי אברהם״. אבל אפשר שיש כאן יותר מכך ומקור לדברים לעיל שכל אב מאבות האומה ״כדאי בפני עצמו״. והגיע לאמונה בכוחות עצמו. ארבע פעמים מוזכר בספר שמות פרקים ג ו-ד, הביטוי ״אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב״ שהוא המקור לנוסח הברכה הראשונה בתפילת שמונה עשרה, ברכת האבות (ראו מכילתא דרבי ישמעאל בא פרשה טז: ״מנין שאומרים ברוך אתה יי׳ אלהינו ואלהי אבותינו אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב? שנאמר: ויאמר עוד אלהים אל משה כה תאמר אל בני ישראל ה׳ אלהי אבותיכם אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב״). כל אחד הוא בעל אמונה ואישיות אינדיבידואלית. מדוע אם כן, שואל הדרשן, מתעלם בעל תהלים משני האבות האחרים? לאור המדרש הקודם והערתנו עליו, הרור שזו שאלה רטורית. לצד אזכור האבות כשלישייה פעמים רבות, יש לכל אחד את דרכו וייחודו בקבלת אלוהות הקב״ה.

[8] ובמסכת פסחים קיז ע״ב נדרש: ״אמר רבי שמעון בן לקיש: ואעשך לגוי גדול - זהו שאומרים אלהי אברהם; ואברכך - זהו שאומרים אלהי יצחק; ואגדלה שמך - זהו שאומרים אלהי יעקב. יכול יהו חותמין בכולן? תלמוד לומר: והיה ברכה - בך חותמין, ואין חותמין בכולן״. ייחודו של אברהם, לעומת יצחק ויעקב, הוא כפול: בראשוניות ובאוניברסליות שלו. מיצחק ואילך יש המשכיות אבל גם התכנסות. ראו ויקרא רבה כט ח: ״אמר רב נחמן: כל הבלים וכזבים שבני אברהם אבינו עושים בעוה״ז, כדאי הוא לכפר בעד כולם. זהו שכתוב: האדם הגדול בענקים הוא (יהושע יד טו)״. ובמסכת אבות פרק ה משנה ב: ״ ... עשרה דורות מנח עד אברהם להודיע כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות היו מכעיסין ובאין עד שבא אברהם וקבל עליו שכר כולם״. ראו דברינו אב המון גויים בפרשת לך לך וכולנו גרים בשבועות.

[9] זהו כנראה מקור הביטוי ״נכנס בעובי הקורה״. יעקב הוא ״בעל הקורה״ שעליה (עליו) נשען הבית - בית ישראל - ולכן הקריאה והמענה בעת צרה לעם ישראל היא דווקא מ״אלהי יעקב״ ולא אלהי אברהם או יצחק. ראו רש״י שם וכן בערך ״קורה״ במילון אבן שושן. ובמקורות אחרים נזכר יעקב כ״בחיר האבות״ (שכל טוב (בובר) בראשית לג יז), או ״הבחור שבאבות״ (בראשית רבה עו א).

[10] האבות שונים מובן גם בשמם ובגלגולו. אברם שונה שמו לאברהם ועד כדי איסור לקרוא לו בשמו הקודם. וכך גם לשרה. ראו רש״י בראשית יז ה שהאות ר״ש של אברהם שמעידה על מוצאו מארם ״לא זזה ממקומה.״ ליעקב התווסף השם ישראל, אך לא נעלמה תכונת יעקב שלו. יצחק היציב שבאבות ששילב עבודת האדמה עם מלאכת הרעייה. יצחק – היה עוד טרם לידתו יצחק ונשאר כל ימיו צחק. ראו הדף אב המון גוים בפרשת לך לך וכן יעקב וישראל בפרשת וישלח.

מדרש תהלים (בובר) מזמור כ – מי נענה בעת צרה?

״יענך ה׳ ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב״ - אברהם ויצחק אין כתיב כאן, אלא יעקב. ולמה? אמר ר׳ שמעון בן לקיש: משל לאשה עוּבָּרָה שהיא מקשה לילד ואומרים לה״ לית אנן יודעין מה נאמר לך, אלא מאן דעני לאמך בעידן קושייתה, הוא יעני יתך (אותך) בעידן קשיותך.[11] כך כתיב ביעקב: ״לאל העונה אותי ביום צרתי״ (בראשית לה ג).[12]

בראשית רבה סג ב – יעקב פדה את אברהם

״עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם״ (משלי יז ו) - האבות עטרה לבנים, והבנים עטרת לאבות ... רבי שמואל בר רב יצחק אמר: אברהם לא ניצל מכבשן האש אלא בזכותו של יעקב. משל לאחד שהיה לו דין לפני השלטון ויצא דינו מלפני השלטון לישרף. וצפה אותו השלטון באסטרולוגיה שלו שהוא עתיד להוליד בת והיא נשאת למלך. אמר: כדאי הוא להינצל בזכות בתו שהוא עתיד להוליד, והיא נשאת למלך. כך אברהם, יצא דינו מלפני נמרוד לישרף וצפה הקב״ה שיעקב עתיד לעמוד ממנו. אמר: כדאי הוא אברהם להינצל בזכותו של יעקב. זהו שכתוב: ״לכן כה אמר ה׳ אל בית יעקב אשר פדה את אברהם״ (ישעיה כט כב) - יעקב פדה את אברהם. דבר אחר: ״עטרת זקנים בני בנים״ - ואלה תולדות יצחק בן אברהם.[13]

מסכת סנהדרין דף קז עמוד א – דוד מבקש להימנות עם האבות

אמר רב יהודה אמר רב: לעולם אל יביא אדם עצמו לידי ניסיון, שהרי דוד מלך ישראל הביא עצמו לידי ניסיון ונכשל. אמר לפניו: ריבונו של עולם, מפני מה אומרים אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב ואין אומרים אלהי דוד? - אמר: אינהו מינסו לי, ואת לא מינסית לי. אמר לפניו: ריבונו של עולם, בחנני ונסני, שנאמר: ״בחנני ה׳ ונסני״ (תהלים כו ב). אמר: מינסנא לך, ועבידנא מילתא בהדך, דלדידהו לא הודעתינהו ואילו אנא קא מודענא לך, דמנסינא לך בדבר ערוה. [תרגום: אמר לו (הקב״ה) אני אנסה אותך ואעשה דבר בך. לאבות, לא הודעתי מה אני עתיד לנסותם, ואילו לך אני מודיע שאני מנסה אותך] בדבר ערוה. [14]

---

[11] אין אנו יודעים מה נתפלל עליך, אלא מי שענה לאמך בעת שהקשתה ללדת והשלימה לידתה בשלום (עובדה שאת כאן איתנו), הוא שיענה גם לך בעת שתקשי ללדת. ומי היא? רחל אשת יעקב. ועל רגע זה אמר יעקב ״ביום צרתי״. (אלא שרחל נפטרה בעת לדתה, אז איזו נחמה היא).

[12] יעקב הוא הנושא בצער גידול הילדים, העימות עם עשו, שנות הגלות אצל לבן, מריבת יוסף ואחיו. הוא יעקב, שמעט ורעים היו שנותיו וחייו האישיים ולא הגיעו לשנות אבותיו (בראשית מז ט) - הוא יעקב שאליו קוראים בשעת צרה. הרי לנו ״אלהי יעקב״ מול ״אלהי אברהם״. בדקנו ומצאנו שפעם אחת בכל ספר תהלים מופיע הביטוי ״אלהי אברהם״, בפרק מז פסוק י שאותו דורשת הגמרא בסוכה הנ״ל (ואותו אנו אומרים לפני התקיעות בראש השנה). לעומתו, נזכר ״אלהי יעקב״ תשע פעמים ומדרשים רבים יש על פסוקים אלה שלא נוכל לפרטם. נזכיר רק את המדרש שכבר הבאנו מספר פעמים בדבר קביעות מקום התפילה שבו נצחה שיטת יעקב: ״אמר רבי אלעזר: מאי דכתיב: והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה׳ אל בית אלהי יעקב וגו׳ (ישעיהו ב ג) - אלהי יעקב ולא אלהי אברהם ויצחק? אלא: לא כאברהם שכתוב בו הר ... ולא כיצחק שכתוב בו שדה ... אלא כיעקב שקראו בית״ (פסחים פח ע״א).

[13] ובהמשך המדרש שם, סימן ג: ״אברהם נקרא אברהם. יצחק נקרא אברהם, שכתוב: ואלה תולדות יצחק בן אברהם, אברהם (בראשית כה יט). יעקב נקרא שמו ישראל, שכתוב: לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל (שם לב כט). יצחק נקרא שמו ישראל, שכתוב: ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב ... אברהם נקרא ישראל - רבי נתן אמר מילתא עמיקתא היא: ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים (שמות יב מ) - ובארץ כנען ובארץ גושן – שלושים שנה וארבע מאות שנה״. שתי הדמויות הדומיננטיות במדרש (ובמקרא) הן אברהם ויעקב. הסבא והנכד. ואפילו אברהם הסבא לא נפדה אלא בזכות הנכד יעקב וקרוי על שמו. ואיפה יצחק? איפה האבא? רק משמש גשר? אפילו את שמו הוא מאבד, פעם הוא נקרא אברהם ופעם הוא נקרא ישראל. ומכל המקומות האפשריים לא נמצא מקום למדרש זה אלא בראש פרשת תולדות על הפסוק: ״אלה תולדות יצחק בן אברהם״! אכן, בחטיבת האבות: אברהם יצחק ויעקב, הוא החוליה החלשה. ועם זאת, ראינו את מעלותיו וסגולותיו של יצחק, למשל כיחיד בין האבות שנאחז בקרקע ומתיישב בארץ ישראל. ראו דברינו יצחק אבינו בפרשה זו.

[14] דוד יכול להימנות על האושפיזין של הסוכה יחד עם אברהם יצחק ויעקב. הוא יכול גם להימנות יחד אתם על כרותי הברית: ״שבעה אבות כרותי ברית, אלו הן, אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן פינחס ודויד״ (מסכת כלה רבתי פרק ג הלכה כא). ואולי גם על אלה שמנוחתם נצח ושוכבים בכבודו של עולם: ״שבעה שכבו בכבודו של עולם, ולא שלטה בהם רימה. אילו הן: אברהם, יצחק, ויעקב, משה, ואהרן, מרים, ובנימן בן יעקב, ויש אומרים אף דוד מלך ישראל״ (מסכת דרך ארץ א יז). דוד יכול אפילו לברך במקום שהאבות לא יכלו: ״עתיד הקב״ה לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמל חסדו לזרעו של יצחק. לאחר שאוכלין ושותין נותנין לו לאברהם אבינו כוס של ברכה לברך, ואומר להן: איני מברך, שיצא ממני ישמעאל. אומר לו ליצחק: טול וברך! אומר להן: איני מברך, שיצא ממני עשו. אומר לו ליעקב: טול וברך! אומר להם: איני מברך, שנשאתי שתי אחיות בחייהן .... אומר לו למשה: טול וברך, אומר להם: איני מברך, שלא זכיתי ליכנס לארץ ישראל לא בחיי ולא במותי ... אומר לו לדוד: טול וברך: אומר להן: אני אברך, ולי נאה לברך, שנאמר: כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא (פסחים קיט ע״ב)״. אבל דוד לא יכול להימנות על אבות האומה, אותם שהקב״ה נקרא על שמותם: אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב. זכות זו שמורה רק לאברהם יצחק ויעקב. ועל יומרה זו נענש דוד בחטא בת שבע, כמתואר בהמשך הגמרא בסנהדרין שם.

מסכת ברכות דף לב עמוד א – משה נשען על האבות

״ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול״ - אמר רבי אבהו: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו; מלמד, שתפסו משה לקב״ה כאדם שהוא תופס את חבירו בבגדו, ואמר לפניו: ריבונו של עולם, אין אני מניחך עד שתמחול ותסלח להם.[15]

אמר רבי אלעזר: אמר משה לפני הקב״ה: ריבונו של עולם, ומה כסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד לפניך בשעת כעסך, כסא של רגל אחד על אחת כמה וכמה! ולא עוד אלא שיש בי בושת פנים מאבותי.[16]

זְכֹר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בָּךְ וַתְּדַבֵּר אֲלֵהֶם אַרְבֶּה אֶת זַרְעֲכֶם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכָל הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֶתֵּן לְזַרְעֲכֶם וְנָחֲלוּ לְעֹלָם: (שמות לב יג).[17]

מסכת מנחות דף נג עמוד א – הם הודיעוני תחילה

אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: ריבונו של עולם, החזק לי טובה שהודעתיך בעולם, אמר לה: טובתי בל עליך, איני מחזיק טובה אלא לאברהם יצחק ויעקב שהודיעוני תחילה בעולם, שנאמר: ״לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם״ (תהלים טז ג).[18]

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: לעיל (הערה 2) הזכרנו בהבלעה שיעקב היה בן 15 במות אברהם. ראו השיטה המיוחדת למדרש תנחומא בובר שגיל הבגרות בו הנערים מתבגרים ונכנסים למצוות הוא 15 ובניגוד למדרשי רבה על הפסוק שזהו המקור לשנת 14 ככנסה למצוות. מנין לתנחומא גיל 15? האם מרגע פטירת סבא אברהם?

---

[15] על משה בחטא העגל ראו דברינו משל הפדגוג בפרשת כי תשא. וכיצד מתפלל משה על בני ישראל לאחר חטא העגל? ״זְכֹר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ וכו׳ ״ (שמות לב יג).

[16] לעומת דוד, משכיל משה לשמור על מרחק של יראת כבוד מול אבות האומה. משה מעולם לא מתיימר ושואף לכך שיאמרו ״אלהי משה״, ביטוי שלא קיים בכל ספרות חז״ל גם לא על דרך הדרש (אולי נזהרו ממנו במיוחד גם מסיבות של המינים). ראו דברינו משה איש האלהים בפרשת וזאת הברכה. המקום הכי קרוב שאליו מגיע משה בהקשר זה, ולרגע נראה כאילו כן התפתה, הוא בהתגלות בסנה. ראו שמות רבה ג א: ״ויאמר: אנכי א-להי אביך, א-להי אברהם א-להי יצחק וא-להי יעקב - שמח משה ואמר: הרי אבא נמנה עם האבות ולא עוד אלא שהוא גדול שנזכר תחילה״. עד שמתברר לו שהקב״ה פיתה אותו ללכת בשליחות, בקולו של עמרם אביו. גם אשר הקב״ה מקניט אותו בהשוואה עם האבות: ״אמר לו הקב״ה למשה: חבל על דאבדין ולא משתכחין, הרבה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב באל שדי ולא הודעתי להם כי שמי ה׳ כשם שאמרתי לך ולא הרהרו אחר מדותי״ (שמות רבה ו ד), גם אז משה מעביר על מידותיו ומקפיד תמיד להזכיר את האבות.

[17] אחרי חטא העגל הקב״ה אומר למשה: ״וְעַתָּה הַנִּיחָה לִּי וְיִחַר אַפִּי בָהֶם וַאֲכַלֵּם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל״. ובמקבילה בספר דברים ט יד: ״הֶרֶף מִמֶּנִּי וְאַשְׁמִידֵם וְאֶמְחֶה אֶת שְׁמָם מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי עָצוּם וָרָב מִמֶּנּוּ״, ואז בוודאי מה היינו אומרים אם לא ״אלוהי משה״? אבל משה לא מתפתה ועומד בניסיון ומזכיר את האבות: אברהם, יצחק ואולי לא בכדי כאן: ישראל ולא יעקב. בזכות זה, בין השאר, הוא זוכה למעמד משלו כדברי הגמרא במסכת ברכות י ע״ב: ״אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא: כל התולה בזכות עצמו - תולין לו בזכות אחרים, וכל התולה בזכות אחרים - תולין לו בזכות עצמו. משה תלה בזכות אחרים, שנאמר: זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שמות לב) - תלו לו בזכות עצמו, שנאמר: ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית (תהלים קו).״ אבל מעולם לא משווה משה את עצמו לאבות, גם לא במדרש, ולא מבקש שיאמרו ״אלהי משה״. רק מזכיר אותם בתפילותיו ובגאולת מצרים. בכך הוא שונה לא רק מדוד, אלא גם מהושע – ראו הערה 4 לעיל.

[18] לא רק דוד, אלא כל מי שיבוא מכנסת ישראל לדורותיה וירצה לשים על ראשו את כתר הפצת דעת ה׳ בארץ, יאמרו לו שכבר קדמוהו האבות וכל מה שהוא עושה ויעשה – מכוחם הוא. לא שחסרה ביקורת על האבות. יש גם יש. לעתים תינוק של בית רבן גדול מהאבות. ראו שיר השירים רבה פרשה א סימן א מדרש שאנו מרבים ואוהבים לצטט: ״בשעה שעמדו ישראל לקבל התורה אמר להם אני נותן לכם תורתי הביאו לי ערבים טובים שתשמרוה ואתננה לכם. אמרו: אבותינו ערבים אותנו. אמר להם הקב״ה: אבותיכם יש לי עליהם. אברהם יש לי עליו ... יצחק יש לי עליו ... יעקב שאמר (ישעיה מ) נסתרה דרכי מה׳. אלא הביאו לי ערבים טובים ואני נותנה לכם. אמרו לפניו: רבש״ע נביאינו ערבין לנו, אמר להם יש לי עליהם ... אלא הביאו לי ערבים טובים ואתננה לכם. אמרו: הרי בנינו ערבים אותנו. אמר הקב״ה: הא ודאי ערבים טובים על ידיהם אתננה לכם״. לעתים, אכן, הבל פיו של תינוק של בית רבן עדיף מכל התורה שקיימו האבות. אבל היסוד הם האבות: אברהם, יצחק ויעקב.